

Gratis proefnummers voor de vlinderactie

Vlinders vangen is geen kunst. Vooral als u gebruik maakt van onze proefnummers zal het u gemakkelijk vallen een van de fraaie geschenken te winnen. Vraag op een briefkaart om 'vlinder-proefnummers' en deel de u toegezonden AO-boekjes uit aan uw familie, vrienden en kennissen. AO verkoopt zichzelf en de vlinders fladderen u tegemoet. Stuur vandaag nog uw briefkaart naar AO-vlinderactie, Koninginneweg 62, Amsterdam.



AO-VLINDERS VANGEN IS GEEN KUNST

Dit AO-boekje werd geschreven door:

prof. dr. G. P. Hoefnagels, hoogleraar in de criminologie en het kinderrecht aan de Economische Hogeschool te Rotterdam. Prof. Hoefnagels heeft ruime ervaring in het kinderbeschermingswerk. Hij was gezinsvoogd en adjunct-secretaris van de Raad voor de kinderbescherming en doceerde aan Sociale Academies. In 1957 promoveerde hij op een proefschrift over de rapportage in het civiele kinderrecht. Hij wijdde vele artikelen en boeken aan de kinderbescherming. In 1966 werd hij lector aan de Economische Hogeschool in Rotterdam, in 1969 hoogleraar. In 1968 werd hij door de minister van Justitie benoemd tot voorzitter van de commissie die de taak van de maatschappelijk werker in de kinderbescherming bestudeert.



KINDERBESCHERMING



De AO-reeks verschijnt wekelijks. Hoofdredacteur: C. J. J. Wiedhaup
Eindredacteur: Frits Maas
Redactionele medewerker voor België: drs. F. Smekens, Antwerpen

De abonnementsprijzen bedragen	per jaar	per half jaar
Nederland, Suriname, Ned. Antillen	f 20,—	f 11,—
België, Luxemburg	fr. 276,—	fr. 150,—
Overige landen (buiten Europa zeepost)	f 22,—	

Losse exemplaren kosten f 0,75/fr. 10,— per stuk

Uitgever: Stichting IVIO
Koninginneweg 62
Amsterdam tel. (020) 73 63 33*
Bank: Algemene Bank Nederland N.V., Surinameplein — Amsterdam

Postgiro (Nederland) 55 15 99
Postcheck (België) 13 08 50
Gemeentegiro (Amsterdam) A 45 55



ACTUELE
ONDERWERPEN

AO - REEKS BOEKJE 1325

KINDERBESCHERMING

door prof. dr. G. P. Hoefnagels

De kinderbescherming in Nederland is in opspraak. Na jarenlang ondergronds gerommel dat in eigen kring al nauwelijks en in de buitenwereld helemaal niet werd gehoord, wordt de laatste tijd publiekelijk felle kritiek geleverd op het kinderbeschermingswerk.

Aktiegroepen van werkers in de kinderbescherming komen vertellen dat het een chaos is, en dat het zo niet langer kan. Er is een Zwartboek verschenen, geschreven door groepsleiders uit tehuizen, dat in schrille kleuren de situatie schildert, zowel de omstandigheden waaronder de kinderen leven, als hun eigen scholing.

Niet gebrek aan geld wordt de grote boosdoener genoemd, maar de hele structuur van het kinderbeschermingswerk. Een eindeloze versplintering, in verenigingen en inrichtingen op hervormde, katholieke, gereformeerde en andere grondslag, in landelijke, provinciale en plaatselijke organisaties, in federaties en bonden, in voogdijverenigingen, gezinsvoogdijverenigingen, Raden voor kinderbescherming en inrichtingen, dwingt de werkers in de kinderbescherming hun werk slecht te doen. Ze hebben hun handen vol aan het doorsturen naar andere instanties en het schrijven van rapporten, in plaats van aan hulpverlening. De betrokken ouders en kinderen laten zich de bemoeienissen van de kinderbescherming vaak maar aanleunen omdat de (kinder)rechter dat nu eenmaal nodig vond. Hun bereidheid om geholpen te worden vermindert echter bij elke nieuwe instantie die zich met hen bemoeit.

In dit AO-boekje zet prof. Hoefnagels uiteen hoe de kinderbescherming op het ogenblik funktioneert en hoe daar verandering in zou kunnen worden gebracht.

AO-redactie

Vervreemd

De kinderbescherming lijdt aan haar verleden. En het was toch allemaal zo mooi begonnen. In het midden van de vorige eeuw werden in een landelijke omgeving allerlei inrichtingen neergezet. Sinds 1905 waren we trots op onze kindwetten en in 1955

vierden we nog het vijftigjarig bestaan ervan. Sinds het begin van deze eeuw werd de ene (verzuilde) voogdijvereniging na de andere opgericht. Het ene Liefdewerk voor kinderbescherming na het andere kreeg rechtspersoonlijkheid. De eeuw van het kind was ingeluid. In 1922 gingen we door met kin-

derwetgeving door de kinder-rechter de bevoegdheid te geven kinderen onder toezicht van een gezinsvoogd te stellen. Verenigingen voor gezinsvoogdij werden verzuild opgericht en de een na de ander kreeg rechtspersoonlijkheid. In 1956 werden de voogdijraden herdoopt in Raden voor de kinderbescherming. Die groeiden uit tot rapporten producerende fabrieken.

Zo is het beeld van de huidige kinderbescherming. Aanslibsel na aanslibsel is in de loop der jaren tot organisatie verheven. Er zijn thans 461 kinderbeschermingsbesturen, met grote of kleine zelfstandigheid.

Justitiële kinderbescherming

Het systeem dat kinderbescherming heet, omvat ongeveer 270 inrichtingen, waarin \pm 18.000 kinderen, daar geplaatst door rechtbanken en kinderrechtshouders, Raden voor de kinderbescherming, voogdijverenigingen en gezinsvoogdijverenigingen. Voorts zijn er \pm 22.000 kinderen, waarvan een deel thuis verblijft onder toezicht van gezinsvoogden en een deel in pleeggezinnen zijn opgenomen. De ouders van deze 40.000 kinderen hebben contact of behoren contact te hebben met maatschappelijk werkers. Dit om terugkeer naar huis of een ander toekomstperspektief voor hun kind mogelijk te maken.

De justitiële kinderbescherming kost dit jaar 243 miljoen gulden, dat is ongeveer één derde van de

hele begroting van het ministerie van Justitie. Dit bedrag was in 1963 nog 98 miljoen. Een kostenstijging van 10 à 15 procent per jaar is voor de justitiële kinderbescherming 'normaal'.

De selectie die kinderen onder de justitiële kinderbescherming brengt, is volkomen willekeurig. Achtduizend kinderen zijn via justitie in 'inrichtingen voor normale kinderen' geplaatst. De overige inrichtingen heten 'behandelings-tehuizen', maar ondanks de prijs, variërend van dertig gulden tot zestig gulden per dag per kind, is er van behandeling van het kind slechts sporadisch sprake. Die behandeling is voor die kinderen meestal ook niet nodig. Het wordt pas nodig als het kind lang in de inrichting zit. Het verblijf in de inrichtingen is namelijk voor het merendeel van de kinderen die er zitten ongewenst en schadelijk.

Een inrichting is nu eenmaal een buitenmaatschappelijke situatie zoals een ziekenhuis dat ook is. Reeds de naam 'inrichting voor normale kinderen' demonstreert een ernstige wantoestand, tenzij men er opvangtehuizen voor enkele weken mee zou bedoelen. Maar dat is niet het geval. Het aantal sociale contacten wordt in de inrichting ernstig beperkt. Het kind wordt geasocialiseerd, van de maatschappij vervreemd, als het er langer dan nodig in zit.

De verblijfsduur voor de meeste inrichtingskinderen is echter he-



De wees en de boge beren, krijttekening van de regenten van het burgerweeshuis te Amsterdam in 1663

laas geen kwestie van weken of maanden maar van jaren. Een inrichting is in Nederland meteen een totale inrichting: eten, werken, slapen en spelen gebeurt onder één autoriteit. En als het kind buiten de inrichting een werkkring heeft, moet hij driekwart van zijn loon afdragen. Vrijwel alle kinderbeschermers zijn het erover eens dat een groot aantal kinderen niet in de inrichting thuis hoort, dat het aantal kinderen dat in inrichtingen komt drastisch moet worden teruggedrongen en dat hun verblijfsduur tot het noodzakelijke zou moeten worden beperkt. Wat is hier nu zo moeilijk aan?

Er zijn vele factoren die samen-

spannen. De inrichting wordt door de overheid per bed per dag betaald (en zo'n inrichting draait dus het meest economisch als hij vol is). De kinderbescherming is versplinterd in bestuur-tjes, zuilen en verouderde categorieën, die ieder hun eigen belangen nastreven. De Raden voor de kinderbescherming zijn enorme rapportfabrieken geworden die het materiaal leveren waarmee het systeem werkt, zonder dat ze echt verantwoordelijk zijn voor wat er verder gebeurt met kind en gezin waarover zij rapporteren. Iedere instelling stuurt voornamelijk door naar de volgende. Ieder werkt verantwoord, niemand is verantwoordelijk.

en zijn ouders van tijd tot tijd bezoekt omdat er problemen zijn, nadat het kind onder toezicht is gesteld;

- een maatschappelijk werker van een voogdijvereniging nadat de ouders uit de ouderlijke macht zijn ontzet of ontheven;
- een maatschappelijk werker van de Raad voor de kindbescherming aan welke raad het kind voorlopig is toevertrouwd.

De lezer hoeft al deze onderscheidingen niet te snappen. De ouders en kinderen die het betreft, snappen het ook niet. De bedoeling van dit boekje is aan te

Een binnenplaats in een kindertehuis, afgezonderd van de buitenwereld



tonen dat de organisatie van de kindbescherming in Nederland onbegrijpelijk is en een probleem wordt voor wie in haar handen valt. Een kind bij de justitiële kindbescherming kan vele van deze 'voogden' gehad hebben, omdat de organisatie het zo wil en omdat er veel verloop onder de werkers is.

Dit kan er bijvoorbeeld gebeuren:

1. Op grond van een klacht van een derde, op grond van een diefstal van een kind of naar aanleiding van wat dan ook, komt een maatschappelijk werker van de Raad voor de kindbescherming bij een gezin. Hij heeft op zichzelf geen recht tot binnenkomst, maar vrijwel steeds laten de mensen hem binnen. Naarmate hij met deze mensen een betere relatie legt, krijgt hij meer informatie. Hij komt nog eens langs, schrijft dan een rapport met een advies en ... verbreekt de relatie, zij het meer en meer na bespreking van het advies met het gezin. Waarom verbreekt hij de relatie? Zijn taak is afgelopen, zo is nu eenmaal de procedure.
2. Het rapport gaat nu naar de Raad voor de kindbescherming waar sekretaris, of voorzitter en sekretaris, of een commissie van de Raad, komende uit alle 'geestelijke stromingen', aan de hand van het rapport van de maat-

Enkele adressen:

Nederlandse Vereniging voor Pleegouders, Abbenbroekweg 4, Den Haag, tel. (070) 55 52 88.

Nationale Ouderraad, da Costakade 34, Amsterdam, tel. (020) 18 89 48.

Aktiegroep (van groepsleiders) Het Roze Pamflet, Groenmarktkade 7, Amsterdam.

Initiatiefgroep Externe Kinderbescherming (maatschappelijk werkers van voogdij en gezinsvoogdij), mevr. J. de Winter-Frijns, Standerdmolen 53, Amsterdam, tel. (020) 27 56 54.

Aktiegroep Kinderbescherming van de Bond van Wetenschappelijke Arbeiders (staffunktionarissen uit de kindbescherming), L. Braggaar, Prinsengracht 464, Amsterdam, tel. (020) 23 83 90.

Nationaal Bureau voor Kinderbescherming, Stadhouderslaan 146, Den Haag, tel. (070) 54 43 03.

Direktie Kinderbescherming ministerie van Justitie, Plein 2b, Den Haag, tel. (070) 61 43 11.

schappelijk werker beslissen. In principe zijn dit leken op pedagogisch terrein maar zij beslissen toch wat er met 'het geval' moet gebeuren.

3. Het 'simpelste' wat er met zulke justitiële kindbeschermingskinderen kan gebeuren, is een verzoek, een rekest van de Raad voor de kindbescherming aan de kinderrechtter tot wettelijke ondertoezichtstelling van het kind.
4. De kinderrechtter vraagt aan de hand van dit rekest advies van een gezinsvoogdijvereniging inzake aanwijzing van een gezinsvoogd.
5. De maatschappelijk werker van de gezinsvoogdijvereniging bezoekt in een aantal gevallen het gezin om te zien welke gezinsvoogd geschikt is.
6. De kinderrechtter roept - ongeveer zes maanden nadat

het rapport is uitgebracht - ouders, kind en gezinsvoogd op en vraagt de ouders of zij met de gezinsvoogd willen samenwerken. De ouders snappen wel dat je bij zoveel belangstelling van autoriteiten maar beter 'ja' kan zeggen.

7. De gezinsvoogd neemt contact op met ouders en kind en houdt contact met maatschappelijk werker van de gezinsvoogdijvereniging.

Dit is dan het simpelste geval. De gezinsvoogd kan één van de 6.100 vrijwilligers zijn die dit werk doen of een maatschappelijk werker van de gezinsvoogdijvereniging. Zij moeten kennis nemen van de eerdere informatie die uit de bezoeken onder punt 1 t/m 6 is voortgevloeid. Iemand die jarenlang gezinsvoogd was, zei, toen hij al die trappen zag: 'Nu snap ik waarom ik nooit gesnapt heb hoe het in elkaar zit'. Na de

derbescherming).

Als een kind door zo'n ondoorzichtig en uitzichtloos systeem naar een inrichting geschoven wordt (het woord 'uithuisplaatsing' zegt het al: nergens heen), is het niet verbazingwekkend dat de groepsleiders die dagelijks met zulke kinderen zonder uitzicht omgaan, zich ongelukkig voelen. Het is ook niet verbazingwekkend, dat de maatschappelijk werkers zich ongelukkig voelen als een gezin door zovelen zo ongemotiveerd benaderd wordt. En deze ongelukkige gevoelens weerspiegelen de gevoelens van ouders en kinderen.

Als het Zwartboek kindbescherming door in de kindbescherming verstrikt geraakte ouders en kinderen geschreven was, zou het boek wel eens rood van protest en onmacht kunnen zijn geworden. Zo'n 'roodboek' van ouders en kinderen uit de justitiële kindbescherming zou een variatie worden op deze uitspraken van een kind (uit het Zwartboek): 'Ik ben rechteloos. Ik heb niets te zeggen. Er wordt over mij gepraat, zonder dat ik erbij ben. Ik geloof al lang niet meer in wat de kinderrechtter en de voogdijverenigingen zeggen, ze beloven je alleen maar wat, zodat je je bij de beslissing neerlegt'.

'Kinderpostzegelkind'

Als je in een dergelijk systeem

geld steekt, kun je eindeloos doorgaan (zonder dat het veel uithaalt). Tot nu toe heeft de minister van justitie dat gedaan.

Het staat trouwens erg naar om de schijn op je te laden niets aan kindbescherming te willen doen. Het zieke, zwakke, misdeelde, verloren, bedreigde kind is een 'kinderpostzegelkind' geworden. Maar een dergelijke mentaliteit van op een afstand aardig doen, is in de kindbescherming misplaatst.

Het enorme bedrijf dat over die 40.000 kinderen uit ongeveer 20.000 gezinnen gaat, is een hard bedrijf op een vermolmde vloer met een structuur, waar helpers en hulpbehoevenden over struikelen, uitglijden en doorheen zakken. Dat kost veel geld, veroorzaakt veel frustraties en veel ongeluk.

Kan die structuur op korte termijn veranderd worden?

Uit het voorgaande kunnen de volgende konklusies worden getrokken:

- de justitiële kindbescherming is een versplintering van organisaties die over en langs elkaar heen werken;
- voor de ouders en kinderen (en vrijwel iedereen!) is de kindbescherming een onduidelijke chaos van instellingen, instanties en mensen;
- ouders en kinderen worden van de ene organisatie naar de andere doorgestuurd; als ieder verantwoord werkt, is

nog niemand verantwoordelijk;

- de eerste contacten waarin de mensen, vaak voor het eerst, over hun problemen praten, worden niet benut om hulp te verlenen, maar worden afgebroken met een rapport;
- onderzoek en hulp zijn gescheiden, hetgeen relaties frustreert en het doorsturen in gang zet;
- teveel kinderen verblijven on-

terecht in inrichtingen; dit wordt mede veroorzaakt door het feit dat niemand meer echt zicht heeft op alles wat ouders en kinderen juridisch, organisatorisch en vooral feitelijk moeten doormaken;

- een andere faktor waardoor te vaak kinderen in inrichtingen geplaatst worden is, dat psychiaters en psychologen alleen in de inrichtingen werken

Tekent hij huizen waar hij liever zou wonen?



en niet aan de bureaus waar de maatschappelijk werkers plaatsing in de inrichting kunnen voorkómen;

- in de noden van de werkers (o.a. gebrek aan tijd voor de hulpbehoevenden, omdat zij steeds rapporten moeten lezen van de vorige organisatie en rapporten moeten schrijven voor de volgende) weerspiegelen zich de noden van ouders en kinderen; de nood van ouders en kinderen is de nood van de organisatie van de kindbescherming op het uitvoerend niveau; het hulpbehoevende gezin lijdt in ieder geval aan dit probleem.

Een plan

Het probleem ligt niet in geldgebrek, ook niet in personeelsgebrek, maar in de georganiseerde ontrouw van de werkers ten opzichte van de hulpbehoevenden. Dat is wat beide groepen frustriert. Het is gevaarlijk in afwachting van een verbeterde organisatie weer wat miljoenen gulden te pompen in aparte organisaties, omdat dit hun geïsoleerde optreden en langs elkaar heen werken versterkt.

Nodig is een nieuwe organisatie op korte termijn. Bijvoorbeeld volgens dit plan:

1. Iedere maatschappelijk werker in een arrondissement, of

Hoe het vroeger was, we zijn er ondanks alles toch op vooruit gegaan



Christientje

Een voorbeeld hoezeer de kindbescherming is ingesteld op het maken van rapporten en hoe weinig op het helpen van mensen, is de zaak Christientje, die in de pers veel belangstelling heeft gekregen.

Christientje is een Belgische kleuter. Een Nederlands echtpaar wilde haar adopteren en nam haar alvast in huis, zonder dat de nodige papieren helemaal in orde waren. Wel werd een adoptieaanvraag ingediend bij de overheid. Een maatschappelijk werker maakte over het gezin een rapport op in verband met deze adoptieaanvraag. Vervolgens kreeg het echtpaar te horen dat ze Christientje niet mochten hebben. Het echtpaar dacht dat de maatschappelijk werker een ongunstig rapport over hen had uitgebracht (ze hadden er namelijk geen kennis van kunnen nemen, dat was niet gebruikelijk).

De betrokken maatschappelijk werker was echter even verbaasd als het echtpaar. Hij had gunstig geadviseerd en hij vond dat hij moreel verplicht was dat aan het echtpaar te vertellen. Toen dat bekend werd, stonden meteen allerlei kindbeschermingsinstanties op hun achterste benen. De maatschappelijk werker werd gestraft, omdat hij tegen de voorschriften in geprobeerd had mensen te helpen, die om onbekende redenen in het kindbeschermingsapparaat in de knel waren geraakt.

Zijn optreden schijnt overigens niet vergeefs te zijn geweest. Christientje is nog steeds bij haar pleegouders, nu met de nodige papieren, en het adoptieverzoek wordt via de gebruikelijke kanalen behandeld.

deze nu in dienst is van een Raad voor de kindbescherming, een voogdij- of gezinsvoogdijvereniging of een inrichting, die in eerste instantie met een geval belast wordt, blijft verantwoordelijk voor de hulpverlening aan deze ouders en kinderen.

2. Al naar de aard van het geval kan deze maatschappelijk werker een beroep doen op

een psychiater, psycholoog, pedagoog en gezinssocioloog. De ingeschakelde specialisten vormen met de maatschappelijk werker het vaste team zolang de hulpverlening aan deze ouders en kinderen nodig is. Zij kunnen de maatschappelijk werker adviseren en – waar nodig – zelf in relatie met ouders of kind treden. De relatie van maatschappe-

lijk werker met de ouders is als volgt te karakteriseren: 'Zolang u mij (en het team) hebben wilt, zolang zijn wij er voor u', dus wát er ook aan juridische maatregelen genomen mocht worden.

3. Pas wanneer uit de aard en ontwikkeling van de zaak een rapport aan een derde noodzakelijk zou worden, wordt dit – na bespreking met ouders en kinderen (als die daar ook genoeg voor zijn) – opge maakt door de maatschappelijk werker (en het eventuele team). Alvorens een rapport wordt opgemaakt, wordt nauwkeurig vastgesteld binnen welke grenzen dit rapport moet blijven (privacy-bescherming!).
4. De rechter wordt alleen ingeschakeld als het belang van het kind niet kan wachten op een ander inzicht van de ouders en wanneer van de dwang van de rechterlijke beslissing meer positief dan negatief effect voor kind en ouders verwacht mag worden. Ook hierna blijft het team de ouders trouw.
5. Indien het team een plaatsing in een inrichting noodzakelijk vindt, geschiedt dit in een inrichting in de omgeving, zodat de crisis van de ouder-kind-relatie niet op de achtergrond raakt.
6. De aard van de plaatsing in een inrichting verschilt van geval tot geval: het ene kind

krijgt een begeleiding bij zijn huiswerk (en is dus voor de rest thuis); dit zal voor vele gezinnen een waardevolle ontlasting zijn. Het andere kind komt er in een speelgroep en is voor de rest thuis; het volgende kind slaapt er, maar eet overdag thuis, enz. Iets van dit systeem (thuis slapen en hulp overdag in de inrichting) bestaat reeds jaar en dag in de Boddaert-tehuizen in Amsterdam.

Door de persoonlijke continuïteit in de hulpverlening, door het feit dat één team de konsekventies van eigen beslissingen zelf moet blijven verwerken én omdat de specialisten tijdens het verblijf van het kind in het gezin reeds bij de hand zijn, is te verwachten dat het aantal dagen dat kinderen in inrichtingen verblijven, sterk zal verminderen. En als het team de inrichting nodig acht, zal dit geen uithuisplaatsing (= plaatsing naar nergens) meer zijn, maar een bewuste keuze uit één van de vele mogelijkheden die de inrichtingen bieden.

Duidelijkheid

De voordelen van dit plan zijn:

- continuïteit: één persoon of team volgt één kind/gezin;
- specialisten worden tijdig, reeds vóór de uithuisplaatsing, en naar behoefte, gebruikt;
- specialisten zijn zowel binnen als buiten de inrichting bezig (het gevaar van inrichtingsde-



De illusie van vrijheid . . .

- formatie wordt op deze wijze vermeden);
 - duidelijkheid voor alle betrokkenen;
 - geen verschuiving van het probleem door doorsturen naar de volgende instantie, maar aanvatten van het probleem door de eerste instantie die ermee te maken krijgt.
- Geen tijd verliezen**
- Met dit plan kan gestart worden vanuit het huidige bestand van personeel, gebouwen en bureaus. De mensen om wie het gaat, hebben geen tijd te verliezen. Men kan de specialisten die nu in een inrichting voor kindbescherming werken, vragen in de hulpverleningsteams buiten de muren plaats te nemen.
- het geïsoleerde optreden van voorgdij, gezinsvoogdij, inrichtingen en Raden voor de kindbescherming is verholpen (zonder aan hun rechtspersoon of ideologieën te komen);
 - de rechter wordt zuinig gebruikt voor zijn eigenlijke taak: dwang en konfliktoplossing;
 - privacy-bescherming, doordat het team dat ouders en kinderen helpt, zich beperkingen oplegt ten aanzien van de inhoud van rapporten en de instanties die ze onder ogen krijgen;

Dit plan houdt bovendien de weg open naar toekomstige structuren, waarin aan samenwerking met andere vormen van maatschappelijk werk en geestelijke volksgezondheid gedacht wordt.

In deze opzet zullen minder bezwaren een samengaan met het belangrijke werk van de Medische Opvoedkundige Bureaus in de weg staan.

Tenslotte zal deze nieuwe praktijk zicht geven op wat een nieuw kinderrecht moet bevatten. Wetten bevestigen nu eenmaal gemakkelijker iets dat al bestaat dan dat zij vooruitlopen op wat komen moet. Er vallen ongeveer 20.000 gezinnen onder de justitiële kinderbescherming. De maatschappelijk werkers klagen nu dat ze per persoon met 60 gezinnen zijn belast. De voogdijverenigingen willen niet meer dan 33 gezinnen per maatschappelijk werker.

Bovenomschreven plan betekent: 1058 maatschappelijk werkers op 20.000 gezinnen. Dat is minder dan 20 gezinnen per maatschappelijk werker. En minder frustraties, minder rapporten en meer hulp.

Wie meer over dit onderwerp wil weten, leze:

Esther Appelberg, *Wat betekent verandering van maatschappelijk verkeer voor het kind dat van hulp afhankelijk is* - Documentatieblad Justitie 1970 nr. 2.

G. P. Hoefnagels, *De samenwerking van voogdij en gezinsvoogdij* - 1965.

G. P. Hoefnagels, *Recht en Maatschappelijk Werk*, 2e druk, 1965 - Serie Mens en Medemens.

G. P. Hoefnagels, *Magie van het belang van het kind* - 1962.

H. F. M. Mansvelt, *Adoptief-ouders aan het woord* - Sociale en Culturele reeks, 1969.

H. W. van Marle, *Een visie op de toekomstige structuur van de Nederlandse kinderbescherming* - Algemeen Verbond van Kinderbescherming, 1969.

D. Q. R. Mulock Houwer, *Een 'missing link' in ons jeugdwelzijnsbeleid en de justitiële kinderbescherming* - De Koepel, 1970.

F. G. Prins e.a., *Inleiding in het kinderrecht en de kinderbescherming* - Sociale en Culturele reeks, 1969, 2e druk.

'*Richtlijnen voor de kinderbescherming*' (Blauwboek), van de Nationale Federatie van Kinderbescherming, Stadhouderslaan 146, Den Haag.

M. J. A. van Spanje, *Kind en pleeggezin* - 1968.

M. J. A. van Spanje, *Het kind in de inrichting* - Sociale bibliotheek, 1965.

'*Zwartboek Kinderbescherming*' van de Aktiegroep Het Roze Pamflet, Groenmarktkafe 7, Amsterdam.